

МОЖЛИВОСТІ МОДЕЛЮВАННЯ ОСОБИСТІСНИХ КОНСТРУКТІВ ЗАСОБАМИ ДІАЛОГОВО-ФЕНОМЕНОЛОГІЧНОЇ ГЕШТАЛЬТ-ТЕРАПІЇ

Стаття присвячена аналізу теоретико-методологічних засад проблеми моделювання особистісних конструктів у парадигмі еклектичного синтезу. Презентовані результати психодіагностичного дослідження особливостей комунікативної спрямованості школярів підліткового віку. Розглядаються можливості цілеспрямованого моделювання особистісних конструктів підлітків у контексті діалогово-феноменологічної гештальт-терапії та психологічного супроводу особистісного розвитку підлітків у парадигмі комунікативного моделювання.

Ключові слова: особистість, особистісний конструкт, модель, моделювання, комунікативна спрямованість, гештальт-терапія, діалогово-феноменологічна парадигма, комунікативне моделювання.

Н.М. Токарева

ВОЗМОЖНОСТИ МОДЕЛИРОВАНИЯ ЛИЧНОСТНЫХ КОНСТРУКТОВ ПОСРЕДСТВОМ ДИАЛОГОВО-ФЕНОМЕНОЛОГИЧЕСКОЙ ГЕШТАЛЬТ-ТЕРАПИИ

Статья посвящена анализу теоретико-методологических основ проблемы моделирования личностных конструктов в парадигме эклектического синтеза. Представлены результаты психодиагностического исследования особенностей коммуникативной направленности школьников подросткового возраста. Рассматриваются возможности целенаправленного моделирования личностных конструктов подростков в контексте диалогово-феноменологической гештальт-терапии и психологического сопровождения личностного развития подростков в парадигме коммуникативного моделирования.

Ключевые слова: личность, личностный конструкт, модель, моделирование, коммуникативная направленность, гештальт-терапия, диалогово-феноменологическая парадигма, коммуникативное моделирование.

N.M. Tokareva

POSSIBILITIES OF MODELLING PERSONAL CONSTRUCTS BY MEANS OF DIALOG-PHENOMENOLOGICAL GESTALT-THERAPY

This paper analyzes the theoretical and methodological principles of simulation personality constructs in paradigm eclectic synthesis. Presented results of psychodiagnostic study of the communicative orientation of students adolescence. We consider the possibility of targeting teens modeling personality constructs in the context of a dialog-phenomenological Gestalt therapy and psychological support personal development of adolescents in the communicative paradigm modeling.

Key words: personality, personal construct, model, modeling, communication-oriented, Gestalt therapy, dialog-phenomenological paradigm communicative modeling.

Реформування культурно-освітнього простору України зумовлює необхідність впровадження європейських норм і стандартів у навчально-виховний про-

цес, перехід до динамічної ступеневої системи розвитку особистості із високою загальною культурою. Реорганізація існуючих педагогічних систем передбачає зокрема перехід від тоталітарної уніфікації, усталених стереотипів, неефективних шаблонів до творчої ініціативи та індивідуальної відповідальності педагогів у проектуванні й організації педагогічного процесу, орієнтованого на моделювання гнучкої поведінки суб'єктів життєтворчості, спрямованої на задоволення потреби в новій інформації, в розширенні власного особистісного досвіду.

Особистість – одна із найважливіших метапсихологічних категорій, динамічна парадигма функціонування якої утворена поєднанням вітальних і екзистенціальних факторів, що обумовлюють часову та просторову (як прогресивну, так і регресивну) зміну природних і соціальних якостей особистості.

Реалізація особистості полягає у активній взаємодії із середовищем, зразки якого формуються у ході онтогенезу і приймають форму диспозицій (установок) до характерних ситуацій, осіб, речей, кожна з яких являє собою складне об'єднання різних аксіологічних орієнтацій і фундаментальних потреб індивіда, у межах якого формується внутрішня єдність, органічний взаємозв'язок всіх потенційних сил особистості та парадигма самореалізації індивідуальності, детермінована системою особистісних конструктів.

Одним із перших презентував аналіз особистості через характеристики її когнітивної сфери у структурі особистісного досвіду із позицій конструктивного альтернативізму Джордж Келлі (Kelly G.A.). Згідно із теорією особистісних конструктів Джорджа Келлі [3], людина сприймає, інтерпретує і оцінює дійсність на підставі певним чином організованого суб'єктивного досвіду, представленого у вигляді системи понятійних моделей, які вона створює і потім намагається притосувати до об'єктивної реальності – особистісних (властивих конкретній людині) конструктів.

Особистісний конструкт (personal constructs) – це ідея або сентенція, дихотомічна за своєю природою, яку суб'єкт використовує для осмислення, інтерпретації чи прогнозування власного досвіду, життєвого вибору.

Конструкти надають особистісного смислу подіям, планам, спогадам, висловлюванням, до яких долучаються, через детермінованість інтерпретації способів, якими суб'єкт конструює та реконструює смисл свого життя. Кожна особистість моделює свій смисл у термінах своїх унікальних конструктів. Смисли, які людина приписує подіям, коріняться у суб'єктивній оцінці того, що передує цим подіям, і того, що виступає їх наслідками. Смисл обумовлений також засобами, за допомогою яких антиципуються події, послідовністю умовиводів, що призводять до цього. Осмисленість життя Дж.Келлі пов'язує із його часовою динамікою, із здатністю бачити теперішнє у минулому і майбутнє у теперішньому [4, 11-12].

Персональна система конструктів людини обумовлює специфіку прогнозування і контролю в межах суб'єктивного когнітивного простору особистості. Змінення конструктів відбувається головним чином тоді, коли вони призводять до очікувань, що виявилися неточними і не підтвердилися подіями (процес інвалідації), в результаті чого людина відчуває тривогу як «усвідомлення того, що події, з якими людина зіткнулася, знаходяться поза межами можливостей застосування її системи конструктів» [3, 495]. Означена ситуація потребує конструктивної ревізії особистісних конструктів задля пристосування до нових умов існування та відтворення нового смислу.

Із початку 1970-х рр. у векторі теоретико-методологічного розвитку персонологічних концепцій намітилася тенденція до інтеграції теорій, що дозволяє у парадигмі еkleктичного синтезу використати оптимальний теоретичний інструментарій у контексті аналізу проблеми можливостей моделювання особистісних конструктів.

Питання, пов'язані із використанням понять «модель», «модельне співвідношення» і «моделювання», різнобічно відображені у загально філософській (А.А. Зинов'єв, І.І. Ревзін, І.Т.Фролов, В.О.Штофф та ін.) та психологічній літературі (Е.А.Джафаров, О.М.Леонт'єв, О.О.Леонт'єв, А.І.Уємов, Л.М.Фрідман, та ін.), в контексті якої наголошується, що модель є інструментом пізнання, засобом інтерпретації явищ дійсності. Можливість перенесення результатів, отриманих у ході побудови і дослідження моделей, на оригінал (моделювання), заснована на

тому, що модель у певному сенсі відображає (відтворює, моделює) певні його сторони.

Концептуальні положення методологічних засад моделювання широко використовуються у психологічних дослідженнях особистості.

У соціальній психології значущість проблеми системологічного моделювання особистості підкреслювалася Б.Г.Ананьєвим, О.О.Бодальовим, Є.С.Кузьмінім, Б.Д.Паригінім, які наголошували на необхідності конструювання концептувальних моделей у чітко продуманій системі синтезуючих теоретичних узагальнень, що являють собою відображення взаємозв'язку основних компонентів особистості і міжособистісного спілкування.

Комплексний досвід моделювання особистості із позицій системного підходу до соціально-психологічних явищ представлений у дослідженнях В.А.Богданова [1] щодо презентації структур особистості у єдності із умовами соціального середовища на засадах структурного ізоморфізму особистісних компонентів та форм групового спілкування.

Дана інтерпретаційна система обумовлює розуміння особистісних властивостей як зв'язків між рівнями регуляції поведінки або рівнями розвитку особистості, що дозволяє прогнозувати (моделювати) поведінку суб'єкта і об'єктивувати значення суб'єктивного образу ситуації як однієї із основних координат граф-схеми вивчення.

Використання принципів моделювання у парадигмі психолого-педагогічних досліджень зокрема пов'язане із науковим доробком П.Я.Гальперіна, В.В.Давидова, Г.П.Щедровицького та інших науковців, які розглядали моделювання як різновид учбових дій, що входять до складу учбової діяльності і передбачають оперування знаками.

Активно використовуються принципи і засоби ефективного моделювання у парадигмі групового консультування і психотерапії, в контексті якої моделювання тлумачиться як прийом демонстрації бажаної поведінки через дії, спрямований на повний розвиток потенціалу учасників інтеракції. Даний підхід простежується зокрема у парадигмі діалогово-феноменологічної моделі гештальт-терапії

І.О.Погодіна, що має за мету відновлення природного перебігу процесу суб'єктивного переживання співприсутності у ситуаціях контакту [2].

З огляду на означене у межах даної статті нами було визначено за мету перевірити можливості моделювання особистісних конструктів засобами діалогово-феноменологічної гештальт-терапії. Ми припустили, що у сучасному інформаційному суспільстві, детермінованому процесами активної комунікації та інтенсифікацією наявних комунікативних інтенцій, мовлення трансформується у форму поведінки, що зумовлює регулювання суб'єктивних станів особистості на засадах узгодження мовлення із дійсністю, залучення фонду знань співрозмовників, використання різного роду установок та конвенцій. У даному контексті цілеспрямоване моделювання особистісних конструктів із урахуванням особливостей комунікативної спрямованості особистості, зокрема – школярів підліткового віку, може бути успішним у парадигмі діалогово-феноменологічної гештальт-терапії.

На етапі психодіагностичного (констатувального) експерименту, що мав за мету виявлення особливостей комунікативної спрямованості підлітків, нами був використаний порівняльний метод організації дослідження (поперечний зріз), що дозволив дослідити особливості комунікативної спрямованості підлітків і порівняти отримані дані.

Емпірична група методів була представлена спостереженням та тестуванням. Базою емпіричного дослідження було обрано Тернівську гімназію м. Кривого Рогу. Вибірку склали 43 учні 9 – х класів віком 14 – 15 років. Дослідження тривало протягом 2011 - 2012 навчального року.

В якості психодіагностичного інструментарію нами були використані: методика С.Л.Братченко «Спрямованість особистості у спілкуванні», що дозволяє вивчити індивідуальну комунікативну парадигму суб'єкта у сфері міжособистісного спілкування, яка розуміється як сукупність більш – менш усвідомлюваних смислових установок і ціннісних орієнтацій людини у сфері міжособистісного спілкування; тест «Діагностика міжособистісних стосунків» Т.Лірі у модифікації Л.Н.Собчик, що дозволяє виявити значущі тенденції міжособистісної поведінки особистості у процесі взаємодії із оточенням; методика (опитувальник)

В.В.Бойко, призначена для діагностики рівня комунікативної толерантності особистості.

Аналіз отриманих даних психодіагностики із використанням методики С.Л.Братченко «Спрямованість особистості у спілкуванні» дозволяє стверджувати домінування монологічної спрямованості у спілкуванні підлітків (81,5 % школярів), зокрема простежується перевага авторитарного типу спрямованості у спілкуванні респондентів (45,5%), що характеризується домінуванням у спілкуванні небажання розуміти співрозмовника, неповаги до чужої точки зору, орієнтацією на стереотипне спілкування, комунікативну ригідність. Досить представленим у спілкуванні підлітків є також маніпулятивний тип спрямованості (18,2% респондентів), що визначається орієнтованістю на використання співрозмовника і всього спілкування у власних цілях, для отримання різного роду вигоди.

Найменш представленими серед групи респондентів є альтероцентристська, конформна та індіферентна комунікативна спрямованість, що відповідає віковим особливостям розвитку комунікативної сфери школярів підліткового періоду: егоцентризм, нонконформізм, відносна відчуженість у соціальному просторі.

Диалогічна спрямованість комунікативної поведінки підлітків, що характеризується орієнтацією на рівноправне спілкування, засноване на взаємній повазі і довірі представлена недостатньо (19% респондентів), що дозволяє припустити дефекти соціального розвитку школярів даної групи і необхідність психолого-педагогічної корекції основних тенденцій формування комунікативної спрямованості особистості.

З метою уточнення і узагальнення особливостей комунікативної сфери респондентів нами була проведена подальша психодіагностика. Про особливості взаємодії із оточенням школярів-підлітків, що виявляються у стилі міжособистісної поведінки дозволяють судити результати використання тесту «Діагностика міжособистісних стосунків» Т.Лірі у модифікації Л.Н.Собчик. Результати аналізу даних по вибірці досліджуваних свідчать, що переважна більшість школярів виявила незалежно-домінуючий тип міжособистісної поведінки (31,8%). Аналіз сукупностей співвіднесених тенденцій міжособистісної поведінки підлітків дозволяє

стверджувати домінування неконформних тенденцій (1,2,3,4 шкали) у поведінці підлітків –77% респондентів; значуща кількість респондентів схильні до конфліктних проявів поведінки (3,4 шкали) – 31,8% відповідно, виявляють незалежність думок, впертість у відстоюванні власних поглядів (шкали 1,2) – 42,8% школярів. Тенденції конформізму (шкали 5,6,7,8), підкорюваність, невпевненість у собі (шкали 5,6) є незначущими. Мало виявляється також схильність до компромісів, конгруентність і відповідальність щодо оточення (шкали 7 та 8) - 13,7% школярів підліткового віку.

Аналіз комунікативної толерантності у відповідях підлітків на питання методики В.В.Бойка дозволив визначити переважно низький рівень комунікативної толерантності (45,4%) і лише 18,2% респондентів мають високий рівень комунікативної толерантності.

На основі отриманих результатів констатувального експерименту нами була створена програма формувального експерименту, спрямована на виявлення можливостей корекції міжособистісної взаємодії підлітків засобами когнітивної інтервенції (змінення мисленнєвих стратегій особистості шляхом нейтралізації монологічних типів поведінки) у парадигмі діалогово-феноменологічної гештальт-терапії.

Для досягнення поставленої мети нами був використаний лонгітюдний метод організації дослідження (поздовжний зріз), що дозволив простежити зміни якості комунікативної спрямованості школярів за умови цілеспрямованого комунікативного моделювання у спеціально створених ситуаціях діалогово-феноменологічної гештальт-терапії.

В основу моделі діалогово-феноменологічної гештальт-терапії покладено концепцію циклу контакту, що означається І.О.Погодіним як центральна і системоутворювальна, семантичне поле якої визначається ситуацією взаємодії двох людей і супроводжується відповідними переживаннями, засобом трансфера (перенесення у часі) яких є діалог [2, 22-23]. У даному контексті уявлення про *self* як індивідуалістичний конструкт із власною структурою трансформується у процес організації контакту у полі організм/ середовище, що дозволяє здійснювати пос-

тійне творче пристосування суб'єкта до навколишнього середовища: *self* є «безперервним процесом усвідомлювання феноменологічної динаміки поля у процесі безперервної трансформації його контекстів», – наголошує І.О.Погодін у концептуальній презентації діалогово-феноменологічної моделі гештальт-терапії [2, 139].

Діалогово-феноменологічна модель спрямована на дослідження проявів *self*-парадигми, що являє собою «відносно стійкий у часі дизайн *self*-паттернів, який визначає особливості організації контакту людиною у поточному контексті поля» [2, с.96].

У даному контексті дефініція контакту (форми існування діалогу) інтерпретується як єдине джерело формування феноменологічного поля і, відповідно, уявлення про реальність на засадах первинного суб'єктивного досвіду. Широкий спектр форм організації контакту обумовлений його базовими властивостями: ступінь присутності партнерів у житті одне одного, їх чутливість до подій, що відбуваються у феноменологічному полі контакту, ступінь усвідомлювання і свободи вибору, творчості відносно використовуваних форм організації простору взаємодії [2, с.41-42]. У парадигмі діалогово-феноменологічної моделі контакту новий елемент поля, потрапляючи у фокус усвідомлення, перетворюється у феномен (або актуалізує наявну у контексті сприймання фігуру), що трансформує співвідношення фігура/ фон, утворюючи новий особистісний смисл. Динаміка розгортання даної логіки контакту визначається такою послідовністю: виникнення феномену → його розміщення у контексті із високим ступенем присутності → трансформація прегнантного співвідношення феноменологічного поля (тобто динаміка у взаємодії фігури і фону навколо неї) → поява значення, похідного від співвіднесення фігури і фону, → усвідомлення нового феномену – і так далі, що може, за визнанням І.О.Погодіна, розглядатися як альтернатива традиційній моделі циклу контакту у гештальт-терапії.

Новий феномен здатен переструктурувати феноменологічне поле, фасилітуючи трансформацію валентних зв'язків (насичення певних і досить передбачуваних елементів поля примусовою валентністю) у процесі асиміляції враження у

self і створюючи нове значення, що починає впливати на феноменологічну динаміку (на усі без виключення *self*-прояви) і забезпечує психічний розвиток особистості [2, с.144] у контексті діалогової комунікації.

Відповідно до означених методологічних засад з метою корекції проблем організації спілкування школярів підліткового віку нами було розроблено і проведено соціально-психологічний тренінг у парадигмі діалогово-феноменологічної моделі.

На етапі контрольного зрізу для ретестування нами була повторно використана методика С.Л.Братченко «Спрямованість особистості у спілкуванні», що дозволяє діагностувати рівень розвитку комунікативної компетентності особистості та ставлення до співрозмовника у системі комунікацій. Аналіз результатів дозволив констатувати наявність позитивних зрушень у динаміці комунікативної спрямованості школярів-підлітків експериментального класу. Динаміка виявленої тенденції представлена у таблиці 1.

Таблиця 1

Динаміка вираження типу спрямованості у спілкуванні підлітків
(за методикою С.Л. Братченко)

Тип спрямованості особистості у спілкуванні	9 А клас (експериментальний) кількість учнів %		9 Б клас (контрольний) кількість учнів %	
	Констат. експер.	Контр. зріз	Констат. експерт.	Контр. зріз.
Діалогічний	19%	28,6%	18,2%	22,7%
Авторитарний	43%	33,3%	45,5%	41%
Маніпулятивний	19%	19%	18,2%	22,7%
Альтероцентристський	4,75%	9,5%	9 %	4,5%
Конформний	4,75%	9,5%	4,5%	4,5%
Індиферентний	9,5%	0	4,5%	4,5%

Поєднання у процесі реалізації формувального експерименту психолого-педагогічних впливів, орієнтованих на врахування комунікативної спрямованості школярів та збагачення стильової міжособистісної поведінки підлітків у парадигмі діалогово-феноменологічної гештальт-терапії, а також стратегії актуалізації потенційних можливостей самих школярів забезпечило системний підхід до реалізації експериментальної програми.

Динаміка виявлених змін не є значущою, проте демонструє тенденцію до позитивних зрушень у експериментальному класі: на 9,6% збільшилася кількість школярів, що виявляють діалогічний тип комунікативної спрямованості, на 4,75% збільшилася кількість респондентів із альтероцентристським типом комунікативної спрямованості; відповідно знизилася кількість підлітків у експериментальному класі із домінантним авторитарним та індіферентним (по 9,5%). У контрольному класі зміни є менш значущими у якісному плані: хоча й зросла кількість школярів, спрямованих на діалогічну комунікацію на 4,5%, однак збільшилася й кількість школярів із вираженою маніпулятивною спрямованістю у спілкуванні (на 4,5%), а кількість респондентів із альтероцентристським типом комунікативної спрямованості знизилася на 4,5%.

Отримані дані дозволяють стверджувати, що формувальний експеримент був успішним, гіпотеза підтвердилася: цілеспрямоване моделювання особистісних конструктів із урахуванням особливостей комунікативної спрямованості школярів підліткового віку може бути успішним у парадигмі діалогово-феноменологічної гештальт-терапії.

Освітньо-виховний вплив на різні сторони поведінкового формату особистості у комплексі із корекційно-моделюючими прийомами у змінних соціальних умовах ситуації моделювання нових особистісних конструктів забезпечує конструювання нової ідентичності школярів.

Цілеспрямоване комунікативне моделювання особистісних конструктів має відповідати наступним **стратегічним принципам**:

- акцент на ресурсах особистості, врахування індивідуальних можливостей та особливостей поведінки;
- аналіз попереднього досвіду, світогляду, інтересів особистості;
- позитивістський підхід: нетеоретичне, нестандартизоване бачення проблеми, опір на суб'єктивістську віру особистості у власні можливості;
- орієнтація на майбутнє особистості;

- співробітництво і відкритість у стосунках із усіма суб'єктами навчально-виховного процесу;
- технічна пластичність, володіння необхідними знаннями та уміннями психологічної допомоги особистості.

Реалізація означених принципів в системі психологічного супроводу особистості в закладах освіти дозволить якісно змінити ефективність моделювання конструктів та життєвих сценаріїв особистості.

Список літератури

1. Богданов В.А. Системологическое моделирование личности в социальной психологии/ Виталий Анатолиевич Богданов – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1987. – 143 с.
2. Погодин И.А. Диалоговая гештальт-терапия: психотерапия переживанием / И.А. Погодин. – Ростов н/Д.: Феникс, 2012. – 381с.
3. Kelly G.A. The psychology of personal constructs. – New York: Norton, 1955. (Vols. 1 and 2).
4. Kelly G.A. A brief introduction to personal construct theory// Perspectives in personal construct theory/ Ed. D.Bannister. – London, New York: Academic press, 1970. P. 1-29.